

ΟΙ ΑΓΙΟΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΙ ΕΛΕΝΗ ΣΤΗΝ ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑ

Ὁ Flavius Valerius Constantinus ἢ Μέγας Κωνσταντίνος ἢ ἅγιος καὶ ἰσαπόστολος Κωνσταντίνος ὑπῆρξε αὐτοκράτορας κατὰ τὴν κρίσιμη περίοδο πού ἡ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία μετασχηματίσθηκε στὴν Ὑστερὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία, γενικὰ γνωστὴ ὡς Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία. Στὸ πρόσωπό του συναντᾶμε τὴ μετάβαση ἀπὸ τὴν Ἀρχαιότητα στὸ Μεσαίωνα, τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν Παγανισμό στὸ Χριστιανισμό. Ἐχει χαρακτηριστεῖ ὡς ὁ σημαντικότερος αὐτοκράτορας τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος καὶ ὡς ἡγέτης πού ἄλλαξε τὴν ἱστορία τῆς Εὐρώπης καὶ ἐπηρέασε ἔμμεσα καὶ τὸν ὑπόλοιπο κόσμο.

Εἶναι ὁ ἄνθρωπος πού νίκησε τὸ Μαξέντιο στὴ μάχη τῆς Μιλβίας Γέφυρας, στίς 28 Ὀκτωβρίου 312 μ.Χ., καὶ θεωρεῖται μιὰ ἀπὸ τίς ἀποφασιστικότερες μάχες ὅλων τῶν ἐποχῶν¹. Εἶναι ὁ αὐτοκράτορας πού ἔλαβε δύο κοσμοϊστορικὲς ἀποφάσεις.

Πρῶτο, μετέφερε τὴν πρωτεύουσα τῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τὴ Ρώμη στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐγκαινιάζοντας μιὰ νέα ἐποχὴ καὶ μιὰ νέα αὐτοκρατορία, πού ἐπρόκειτο νὰ διαγράψει μιὰ πορεία 1000 χρόνων².

Καὶ δεύτερο, ὑπέγραψε τὸ διάταγμα τοῦ Μεδιολάνου τὸ 313 μ.Χ. μὲ τὸ ὁποῖο θεσπιζόταν ἡ ἀνεξιθρησκεία³. Βέβαια, ἡ ὕπαρξη αὐτοῦ τοῦ διατάγματος ἀμφισβητεῖται, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἡ κατάλληλη στιγμή νὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὸ θέμα.

Ἐμεῖς θὰ παρουσιάσουμε τὴν εἰκόνα τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου στὴν ὑμνογραφία, ὅπως αὐτὴ ἐμφανίζεται μέσα ἀπὸ ἐκδεδομένα καὶ ἀνέκδοτα κείμενα. Ἀφοῦ ἀνάλογη μελέτη ἐγίνε πριν ἀπὸ 100 περίπου χρόνια⁴, θεωροῦμε σημαντικὴ μιὰ ἀνακοίνωση σήμερα μὲ τὸ ἴδιο περιεχόμενο. Ἐξάλλου ἡ ἔρευνα ἔχει προχωρήσει καὶ νέα κείμενα καὶ χειρόγραφα ἔχουν γίνε γνωστά.

¹ Lactantius, *Mort. Pers.* 44· Eusebius, *Hist. Eccl.* 9.9· Eusebius, *Vita Const.* 1.38.

² G. Dagron, *Ἡ γέννηση μιᾶς πρωτεύουσας. Ἡ Κωνσταντινούπολη καὶ ἡ θεσμοί τῆς ἀπὸ τὸ 330 ὡς τὸ 451*, (μτφ. Μαρίνα Λουκάκη), Ἀθήνα 2000.

³ Lactantius, *Mort. Pers.* 48· Eusebius, *Hist. Eccl.* 10.5.

⁴ S. Gassisi, *Innologia greca in onore dei Santi Constantino ed Elena, Roma e l' Oriente* 6 (1913) 80-84.

Στήν ύμνογραφία αὐτὸ πὸν κυριαρχεῖ εἶναι ὅτι οἱ ἅγιοι Κωνσταντίνος καὶ Ἑλένη ἦταν οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ αὐτοκράτορες⁵. Εἶναι μεγάλης σημασίας τὸ γεγονός ὅτι μὲ τὸν Κωνσταντῖνο πραγματοποιήθηκε ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα – Θεὸ στὸν ἐλέω Θεοῦ αὐτοκράτορα. Ἡ πεποίθηση αὐτὴ σφραγίζει ὅλο τὸ Μεσαίωνα τῆς Εὐρώπης καὶ ἐπηρεάζει τὴν πολιτικὴ σκέψη. Ἐπίσης, παρουσιάζεται ὡς νέος Δαβὶδ⁶, σημαντικὴ εἰκόνα γιὰ τὴ νέα θρησκεία, ἀφοῦ οἱ Ἑβραῖοι εἶχαν τοὺς μεγάλους βασιλιάδες τοὺς ἐνῶ οἱ χριστιανοὶ ὄχι. Ἐπίσης, μνημονεύεται ἡ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας τὸ 330 μ.Χ. καὶ τονίζεται ἡ διορατικότητά του στὴν ἐπιλογή τοῦ τόπου⁷. Αὐτὴ εἶναι ἡ Βασιλεύουσα, ἡ Ἐπτάλοφος, ἡ Νέα Ρώμη ἢ Δεύτερη Ρώμη, καὶ σὲ τελευταία ἀνάλυση ἡ πόλη τοῦ Κωνσταντίνου, ἡ Κωνσταντινούπολη.

Ἰδιαίτερα τονίζεται ἡ προσφορὰ του στὸ χριστιανισμὸ ἐπειδὴ τὸ 325 συγκάλεσε τὴν Α' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο στὴ Νίκαια καὶ κατάδικασε τὸν ἀρειανισμὸ, μιὰ αἵρεση πὸν ἀποτελοῦσε μεγάλο κίνδυνο γιὰ τὴ νέα θρησκεία⁸.

Τέλος, τὸ συμβάν πὸν κυριαρχεῖ στὴν ύμνογραφία εἶναι τὸ ὄραμα τοῦ Κωνσταντίνου πρὶν ἀπὸ τὴ μάχη τῆς Μιλβίας γέφυρας⁹: ὁ σταυρὸς πὸν σχηματίστηκε μὲ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα Χ-Ρ καὶ τὴν ἐπιγραφὴν “Ἐν τούτῳ νικά”, σὰ λατινικὰ “*hoc signo victor eris*”¹⁰. Ὁ χριστιανὸς ρήτορας Λακτάντιος λέει ὅτι τὸ ὄραμα ἦταν ἐνύπνιο¹¹. Ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας περιγράφει τὸ γεγονός ὡς ἀληθινὸ ὄραμα, πὸν ἐμφανίστηκε στὸ μεσημεριάτικο οὐρανὸ καὶ τὸ εἶδαν καὶ οἱ στρατιῶτες¹².

Ἡ ἁγία Ἑλένη, μητέρα τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, πάντα ἐορτάζεται μαζί μὲ τὸ γιό της. Ἔτσι καὶ στὴν ύμνογραφία, σὰ κεί-

⁵ “Παντοκράτορ ὕψιστε Χριστέ, βασιλεῦ αἰώνιε, φῶς νοητὸν οὐρανὸθεν μοι δώρησαι ... ὅπως ἐνφημήσω τῶν χριστιανῶν τοὺς πρώτους ἀνακτας”, Cd. Marcianus gr. II 140, f. φε^v (476^v).

⁶ “Νέος γέγονας Δαβὶδ τοῖς τρόποις”, *Μηναῖον τοῦ Μαΐου* (Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος), Ἀθήνα 1992, σ. 203 (στὸ ἐξῆς *Μηναῖον Μαΐου*).

⁷ “Πόλιν τερπνὴν ... συνέστησας, τὴν ἀληθῶς ἐπτάλοφον καὶ θεοπύργωτον”, Cd. Σόφιας (Sofije), EHAI gr. 384, p. 326 (EHAI= Ecclesiastical Historical and Archival Institute of the Patriarchate of Bulgaria).

⁸ “Ἐκ τῶν τεσσάρων τῆς γῆς περάτων, ἐνδοξε, ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος τῶ σῶ προστάγματι συνηθροίσθη, παμμάκαρ, Ἀρείου καθελοῦσα δόγμα τὸ ἄθεον”, Cd. Σόφιας (Sofije), EHAI gr. 384, p. 326.

⁹ Γιὰ τὸ ἀνωτέρω περιστατικὸ βλ. M. Di Maio – J. Zeugne – N. Zotov, *Ambiguitas Constantiniana: The Caeleste Signum Die of Constantine the Great*, *Byzantion* 58 (1988) 333-360. P. Weiss, *Die Vision Constantins*, in Jochen Bleicken (ed.), *Colloquium aus Anlass des 80. Geburtstages von Alfred Heuss*, [Frakfurter Althistorische Studien 13], Kallmünz 1993, σ. 143-169.

¹⁰ “Σοῖνικοποιὸν ὠράθη, ἄναξ, τὸ κεκρυμμένον ὑπὸ γῆν, ἐν ὕψει ἐξαστράπτων ὄπλον τοῦ ζωηφόρου σταυροῦ”, Cd. Sinaiticus gr. 670, f. 208^r.

¹¹ Lactantius, *Mors Pers.* 44.5-6.

¹² Eusebius, *Vita Const.* 1.28-29.

μενα πού αναφέρονται στὸν ἅγιο Κωνσταντῖνο παρουσιάζεται παρὰλληλα καὶ αὐτή. Τὸ πιὸ χαρακτηριστικὸ γεγονὸς τοῦ βίου της πού αναφέρεται στὰ ὑμνογραφικὰ κείμενα εἶναι ὅτι σὲ ἔρευνες πού ἔκανε στοὺς Ἁγίους Τόπους βρῆκε τὸ Σταυρό, πάνω στὸν ὁποῖο μαρτύρησε ὁ Χριστός¹³.

Ἡ κοινὴ μνήμη τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης ἐορτάζεται ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία στὶς 21 Μαΐου. Τὸ ἑλληνικὸ Μηναιῖο γράφει: “Μνήμη τῶν Ἀγίων, ἐνδόξων, μεγάλων, θεοστέπτων καὶ ἰσαποστόλων Βασιλέων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης”¹⁴, ἐνῶ τὸ ρωσικὸ “*Svjatih Velikih carej i ravnopostolov Konstantina i Jeleni*”¹⁵.

Τὸ ἑλληνικὸ Μηναιῖο Μαΐου περιέχει πλήρη ἀκολουθία τῶν ἁγίων χωρὶς ὅμως νὰ ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα της. Κάποια τροπάρια εἶναι ἔργα τοῦ ὑμνογράφου Βύζαντος, ἐνῶ τὸ δοξαστικὸ τῶν αἰώνων εἶναι ποίημα Μεθοδίου πατριάρχου. Εἶναι οἱ κύριοι ἅγιοι τῆς ἡμέρας· παραδίδεται ὁ κανόνας τῶν ἁγίων καὶ τὸ συναξάριό τους μετὰ τὴν ς' ὠδή.

Στὰ χειρόγραφα Μηναιῖα ὑπάρχουν πέντε ἀνέκδοτοι κανόνες στὴ μνήμη τῶν ἁγίων:

1. Inc.: Δεῦτε πιστοὶ ἅπαντες ἀνευφημήσωμεν
Ἰωάννου μοναχοῦ.
ῥχος β'. Δεῦτε, λαοί.
Cd. Parisinus gr. 344, ff. 77^v-85^r¹⁶.
Cd. Σόφιας (Sofije), EHAI gr. 384, pp. 326-332¹⁷.

2. Inc.: Σοὶ τῷ βασιλεύοντι τῶν αἰώνων
Ἰωάννου μοναχοῦ.
ῥχος δ'. Αἰσομαί σοι, Κύριε ὁ Θεός μου
Cd. Alexandrinus Patr. 93, ff. 75^v-77^v.
Cd. Parisinus gr. 1566, ff. 65^r-67^v.
Cd. Sinaiticus gr. 637, ff. 63^v-66^r¹⁸.
Cd. Sinaiticus gr. 670, ff. 190^v-210^r¹⁹.

¹³ “Κωνσταντῖνος σήμερον σὺν τῇ μητρὶ τῇ Ἑλένη τὸν Σταυρὸν ἐκφαίνουσι, τὸ πανσεβάσμιον ξύλον”, *Μηναιῖον Μαΐου*, σ. 206.

¹⁴ Στὸ ἑλληνικὸ Μηναιῖο τὴν ἀκολουθία τῶν ἁγίων βλ. *Μηναιῖον Μαΐου*, σ. 197-212.

¹⁵ Στὸ ρωσικὸ Μηναιῖο τὴν ἀκολουθία τῶν ἁγίων βλ. *Mineja mjesjac Maj*, Kijevno-Pečersko Uspenska Lavra 1866, f. ρλθ^r-ρμς^v.

¹⁶ Ἑλένη Παπαηλιοπούλου – Φωτοπούλου, *Ταμείον ἀνεκδότων βυζαντινῶν ἁσματικῶν κανόνων seu Analecta Hymnica Graeca e codicibus eruta Orientis Christiani*, I. Κανόνες Μηναιῶν, [Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων 62], Αθήναι 1996, 612.

¹⁷ D. Getov, Incipitarius for the apparently unedited liturgical canons, as contained in the greek manuscripts kept in Bulgarian Libraries, *Bollettino della Badia greca di Grottaferrata terza serie vol. I* (2004) 98.

¹⁸ Παπαηλιοπούλου, ὁ.π., 613.

¹⁹ Τὴν πληροφορία ὀφείλω στὸν ἐκλεκτὸ συνάδελφο καὶ φίλο κ. Dorotei Getov, τὸν ὁποῖο καὶ εὐχαριστῶ.

3. Inc.: Ὁ προγνώστης Θεός, ὁ ἐκ μὴ ὄντων τὸ πρῖν
Ἦχος πλ. α'. Τῷ σωτήρι Θεῷ
Cd. Athoniticus, Kausokalyvion (?)²⁰.

4. Inc.: Ἐξ ἀναξίων χειλέων καὶ ὄυπαρῶν δεήσεων
Ac.: Ἐκτὴν δέησιν προσδέχου, Κωνσταντίνε.
Ἦχος πλ. β'. Ὡς ἐν ἠπέιρῳ πεζεύσας
Cd. Athoniticus, Lavrae Θ 32, ff. 312v-314r²¹.

5. Inc.: Παντοκράτορ ὕψιστε Χριστέ, βασιλεῦ αἰώνιε,
Ac.: Πιστῶν ἀνάκτων τὴν ἀπαρχὴν αἰνέσω· ὁ Μαλαξός.
Νικολάου Μαλαξοῦ, πρωτοπαπᾶ Ναυπλίου.
Ἦχος πλ. β'. Ἐν βυθῷ κατέστρωσε
Cd. Marcianus gr. II 140, ff. φεν-φηr (476v-479r)²².

Γενικά, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι τὰ ὕμνογραφικὰ κείμενα ποὺ ἀναφέρονται στὴ μνήμη τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης εἶναι λίγα καί, ἐνῶ αὐτοὶ στὴν Κωνσταντινούπολη γιορτάζονταν μὲ μεγαλοπρέπεια²³, φαίνεται ὅτι ἡ λατρεία τους δὲν εἶχε μεγάλη διάδοση στὴν ὑπόλοιπη αὐτοκρατορία.

Αὐτὸ τὸ διαπιστώνουμε καὶ ἀπὸ τὶς αὐτοτελεῖς ἐκδόσεις τῆς ἀκολουθίας τους στὰ ἑλληνικά²⁴. Εἶναι γνωστὲς μέχρι σήμερα μόνο δύο ἐκδόσεις, μιὰ τοῦ 1899 καὶ μιὰ τοῦ 1917. Καὶ οἱ δύο τυπώθηκαν στὴν Αθήνα καὶ ἡ δευτέρη ἀποτελεῖ ἀνατύπωση τῆς πρώτης. Ἡ ἀκολουθία τῶν ἁγίων προέρχεται ἀπὸ τὸ Μηναιῖο Μαΐου τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ ὑπάρχει ἐπιπλέον παρακλητικὸς κανόνας καὶ κδ' οἶκοι κατ' ἀλφάβητον:

1. Ὁ παρακλητικὸς κανόνας²⁵.
Inc.: Κύριε τῆς δόξης καὶ βασιλεῦ τῆς κυριεύουσας
Ac.: Κωνσταντίνον, Ἑλένην, ἀνακτας γεραίρω.
Σεραφεῖμ Ἀργυρουπόλεως.
Ἦχ. πλ. δ'. Ὑγρὰν διοδεύσας.

²⁰ Παπαηλιοπούλου, ὁ.π., 614.

²¹ Παπαηλιοπούλου, ὁ.π., 615.

²² Δ. Στρατηγόπουλος, Ὁ Νικόλαος Μαλαξός καὶ τὸ ὕμνογραφικὸ του ἔργο, [Ἀνέκδοτη Διδακτορικὴ Διατριβή], Θεσσαλονίκη 2003, σ. 149.

²³ “Ἐλεῖται δὲ ἡ αὐτοῦ σὺναξις ἐν τῇ Ἀγιωτάτῃ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν τοῖς Ἁγίοις Ἀποστόλοις καὶ ἐν τῷ θεῷ αὐτοῦ Ναῶ, τῷ ἐν τῇ Κινστέρνῃ τοῦ Βῶνου, τοῦ Πατριάρχου, ἅμα τῷ Βασιλεῖ καὶ τῇ Συγκλήτῳ, μετὰ λιτῆς ἐκεῖσε παραγινόμενου καὶ τὴν θεῖαν Μυσταγωγίαν ἐπιτελοῦντος”, Μηναιῖον Μαΐου, σ. 208.

²⁴ L. Petit, *Bibliographie des acolouthies grecques*, [Subsidia Hagiographica 16], Bruxelles 1926, σ. 44-45.

²⁵ Ἀκολουθία καὶ Βίος τῶν ἁγίων ἐνδόξων μεγάλων βασιλέων καὶ ἰσαποστόλων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης ... Ἐν Αθήναις, 1899, σ. 14-17.

2. Οί κδ' οἴκοι κατ' ἀλφάβητον²⁶.

Κοντάκιον: Τῶν χριστωνύμων ἡ πληθύς, δεῦτε συνέλθετε

Οἶκος: Ἄνοιξόν μου τὸ στόμα, Ἰησοῦ ὁ Θεός μου, ὑμνήσαι
Κωνσταντῖνον

Тέλος, ἡ σύγκριση τῆς σλαβικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἀκολουθίας τῶν ἀντιστοιχῶν Μηναιῶν Μαΐου μᾶς ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ σλαβικὴ ἀποτελεῖ ἀκριβῆ μετάφραση τῆς ἑλληνικῆς.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω συμπεραίνουμε ὅτι ὑπάρχει ἓνα παράδοξο. Ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος ἔμεινε στὴν ἱστορία ὡς Μέγας, στὴν Ἐκκλησία ὡς ἰσαπόστολος, καὶ δέκα τουλάχιστον διάδοχοί του ἔφεραν τὸ ὄνομά του, γεγονότα ποὺ δείχνουν πόσο σημαντικὴ ἦταν ἡ ὑστεροφημία του καὶ πόσο μεγάλης ὑπόληψης ἔχαιρε, στὴν ὑμνογραφία ἡ παρουσία του εἶναι περιορισμένη. Λίγα ὑμνογραφικὰ κείμενα ἔχουν ἐκδοθεῖ μέχρι σήμερα καὶ κάποια ἄλλα, ποὺ μετριοῦνται στὰ δάκτυλα τῶν χεριῶν μας, παραμένουν ἀνέκδοτα.

Димосієнис Сіраїиζοїулос

СВЕТИ КОНСТАНТИН И СВЕТА ЈЕЛЕНА У ХИМНОГРАФИЈИ

Сматра се да се ови светци јављају како у штампаној толико и у нештампаној химнографији. Оно што је важно јесте да су св. Константин и Јелена били први хришћански римски императори. Константин се појављује као нови Давид, а помиње се и премештај главног града империје у Византион. Нарочито се наглашава његов допринос хришћанству зато што је 325. године сазвао екуменски црквени сабор у Никеји као и визија коју је видео пре битке код Милвијског моста. Најупечатљивији догађај који се помиње из живота св. Јелене је обилазак Светих Места и откриће Часног Крста на коме је мучен Христос.

Јавља се пет нештампаних канона светаца и рукописи који говоре о њима, као и два посебна издања о њиховој служби која је била 1899. и 1917. године у Атини. На крају, компарација грчке и словенске службе показује да је друга верни превод прве.

Можемо закључити да је појављивање св. Константина и св. Јелене у химнографији ограничено, јер је број штампаних и нештампаних химнографских дела у њихову славу јако мали.

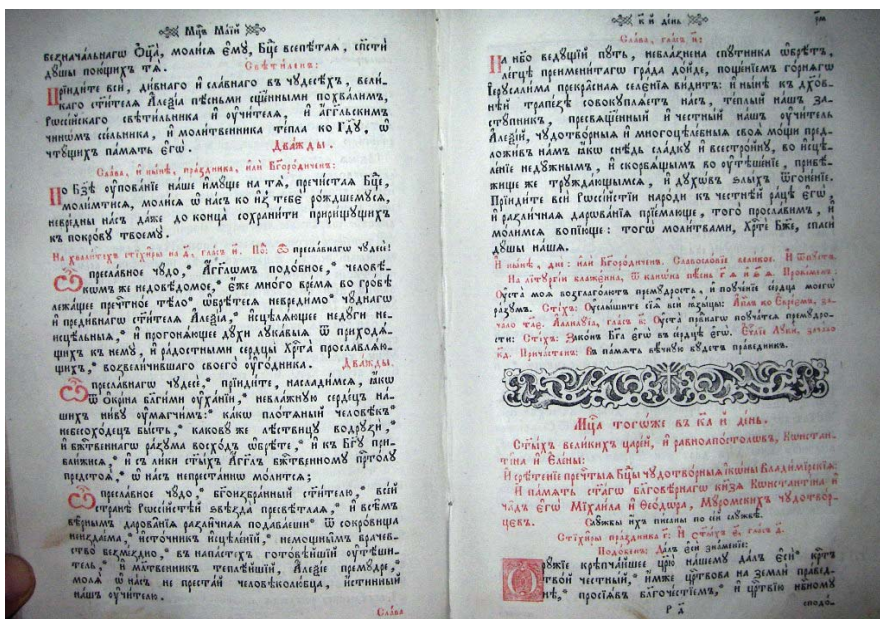
²⁶ Ἀκολουθία καὶ Βίος τῶν ἁγίων ἐνδόξων μεγάλων βασιλέων καὶ ἰσαποστόλων Κωνσταντῖνου καὶ Ἑλένης ... Ἐν Αθήναις, 1899, σ. 17-20.

Cl. 1. Cd. Σόφιας (Sofije), EHAI gr. 384, p. 326.

Сл. 2. Cd. Сόφιας (Sofije), EHA1 gr. 384, p. 331.

3. Η σλαβωνική ακολουθία τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης (ρωσικό Μηναῖο Μαΐου).

Сл. 3 Словенска служба св. Константина и св. Јелене (руски Минеј за мај).

Slika 4. Η ελληνική ἀκολουθία τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης (ἐκδοση 1899).

Сл. 4 Грчка служба св. Константина и св. Јелене (издање 1899.).

Slika 5. Η ελληνική ἀκολουθία τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης (ἐκδοση 1917).

Сл. 5 Грчка служба св. Константина и св. Јелене (издање 1917.).